

Staročeská *Dalimilova kronika* a její překlady jako kanonická díla evropské literatury (literárněhistorický pohled)

RADKO ŠŤASTNÝ

Při úvahách o tom, „co je zevnitř i zvenčí národní kultury vnímáno jako trvalá či nosná hodnota české literatury“, jak zní jedna z navrhovaných otázek v programu tohoto kongresu, není možno opomenout ani staročeskou *Dalimilovu kroniku*.

Pokud jde o její pozici uvnitř české národní kultury, nebyly o jejím zásadním místě v literárním kánonu nikdy pochybnosti. Dokazuje to mnohostranná aktuálnost kroniky v průběhu staletí, jak jsem se pokusil ukázat na minulém kongresu (Šťastný 2001: 31–42); literární problematika je zpracována v knize *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila jako paladium české literatury (literárněhistorický komentář)*, připravené do tisku.

Zvenčí národní kultury se *Dalimil* jeví jako významná součást evropské literatury díky dvěma německým překladům ze 14. a 15. století (Jireček 1882: 3–224, 257–297) a bohatě iluminovanému, právě objevenému překladu latinskému ze 14. století (Uhlíř 2005b).

Německý veršovaný překlad, toto „Unikum der deutschen Geschichtsschreibung“ (Glier 1987: 445) s názvem *Di tutsch kronik von Behem lant*, vznikl, jak se všichni čeští i němečtí badatelé shodují, mezi lety 1342 a 1346. Spadá tedy do třetího rukopisného pásma jako české zlomky Hradecké a Hanušovy a rukopis Cambridžský. Je zachován v jediném papírovém opise z roku 1389 a uložen v pražské metropolitní knihovně pod signaturou G 45. Na rozdíl od českého textu s 5569 verši (Daňhelka a kol. 1988: 1/8) obsahuje 7515 veršů (Jireček 1882). Podrobný popis rukopisu podal Antonín Tomsa (Tomsa 1913: 35–46), moderní kritická edice ale neexistuje. Autor této německé verze byl nejpravdě-

podobněji členem řádu křižovníků s červenou hvězdou v Praze (Hilsch 1991: 103–115; Mezník 1993: 3–10). Překlad byl zřejmě určen jednak pro členy řádu, jednak pro německy mluvící obyvatelé měst v Čechách. Hledá se i souvislost s potenciálním šlechtickým autorem českého originálu *Dalimila*, na jehož statcích žili Němci (Hebert 1952: 39). Bývá také zdůrazňováno, že v té době byly Čechy dvojjazyčnou zemí a že i na českém královském dvoře se v podstatě mluvilo německy (Hilsch 1991: 106), jak o tom svědčí i *Zbraslavská kronika* (Emler 1884: 320). Možno dodat, že vlastně šlo o trilingvismus, neboť pro duchovenstvo a v diplomacii či pro vzdělance vůbec byla běžná latina. Pro německý překlad Josef Jireček „předpokládal, že překladatel měl k ruce pomocný překlad do latiny (usuzuje tak z uvádění vlastních jmen v latinské podobě). Je to dost pochybné (je víc než pravděpodobné, že tak gramotný člověk byl zběhlý v latině), jisté je, že uměl dobře česky“ (Daňhelka 1981: 20; Jireček 1882: XI). Pochybnost, že překladatel „Teile des Textes erst ins Lateinische übersetzte, ist ganz aus der Luft gegriffen“, kterou vyslovil i německý badatel Peter Hilsch (Hilsch 1991: 106), je nyní, víme-li o existenci latinského překladu *Dalimila* z téže doby, velmi oslabena. „Že přece jen některým místům neporozuměl, to souvisí nejspíše s archaičností jazyka původního díla. Překlad je věrný do 91. kapitoly, pak si překladatel počínal dost volně. Zajímavý je jeho postoj k nacionálnímu, protiněmeckému zahrocení české kroniky. Překladatel dělá dost ostrý rozdíl mezi Němci v Čechách už usedlými, popřípadě i roditelými (ty nazývá ‚Tutschin‘ a chová se k nim jako k obyvatelům společné vlasti) a mezi Němci do Čech přicházejícími nebo se deroucími (ty označuje jako ‚fremd, fremdgeboren‘ a jejich pronikání do Čech odmítá, ba je za jejich počínání kárá). Tím se ztotožnil s obecnou zásadou odporu autora kroniky proti cizincům. Vlastenectví obou je víc teritoriálně než národnostně založené“ (Daňhelka 1981: 20).

Otázku národního vědomí v *Dalimilově kronice* (českém i německém) řeší Zdeněk Uhlíř rozlišením tzv. protonacionalismu (jako jevu politické ideologie) a prvotního národního vědomí (jako jevu ze sféry tzv. každodennosti a její mentality). „Německý

veršovaný překlad *Dalimila* není výrazem rodícího se německého (tím méně ‚sudetoněmeckého‘!) prvotního národního vědomí, a jako takový polemikou s *Dalimilem* českým. Odpověď na otázku po významu díla tkví zcela jinde. Jako *Dalimil* český, tak i německý je povýtce dílo politické ideologie. Podstata této ideologie však netkví v protonacionalismu (ten je jenom důsledkem a vnějším projevem), tím méně v prvotním národním vědomí, nýbrž v ideologii zemské obce, která je úhelným kamenem obou redakcí. [...] zatímco český *Dalimil* do ní zařazuje pouze a výhradně šlechtu, německý veršovaný překlad se pokouší integrovat tam ‚měšťany‘, tzn. starý patriciát, který zakupováním venkovských statků tendoval k feudalizaci“ (Uhlíř 1988: 152n). Podle historika Jaroslava Mezníka je to však jisté zjednodušení, protože „pro *Dalimila* nebyl Čechem jen šlechtic, ale každý, kdo česky mluvil [...] u *Dalimila* lze již mluvit o nacionalismu, jehož základem je vědomí sounáležitosti určitého společenství, které mluví týmž jazykem“ (Mezník 1993: 8–10). Shodně Jan Lehár cituje práci Jana Slavíka (Slavík 1948: 100) a sám dodává, že „Uhlířova definice protonacionalismu podceňuje vědomí jazykové jednoty národa, které je v *Dalimilově kronice* obsaženo“ (Lehár 1993: 24–25).

Národní uvědomění německého překladatele je zmíněné teritoriální vlastenectví. Výrazně se to projevilo zejména v závěru překladu při vypravování o Přemyslu Otakarovi II., když – na rozdíl od českého originálu s kritikou Otakarovy politiky vůči české šlechtě – překladatel chválí jeho poměr k německému měšťanskému obyvatelstvu a želí jeho smrti na Moravském poli mnohem obšírněji než český autor. Podobně nadšená chvála Jana Lucemburského a královny Elišky v posledních verších díla kontrastuje s kritickými radami na jeho adresu z úst českých. Ostatně podobné zemské vlastenectví zaznívá i ze *Zbraslavské kroniky* ve slovech Petra Žitavského při Janově volbě. „Dass unser Autor ein bewusster Böhme allerdings deutscher Nationalität war, ist aus den Abweichungen seiner *Dalimil*übersetzung deutlich geworden,“ píše Peter Hilsch a v charakteristice překladatele pokračuje: „Dass er mit an Sicherheit grenzenden Wahrscheinlichkeit Kleriker gewesen ist, wurde auch durch den Inhalt des Abrisses bestätigt. Dass er

in Prag lebte, ergibt sich aus seinen Kenntnissen innerstädtischer Verhältnisse in Übersetzung und Abriss, z. B. aus seinem genauen Bericht über den Brückeneinsturz, Hebert“ (Hebert 1952: 58n), „will in ihm einen Kanoniker der Prager Kirche sehen, da die erhaltene Handschrift im Besitz des Domkapitels gewesen sei“ (Hilsch 1991: 111).

Podle Jirečkova popisu byl jedním z dřívějších majitelů rukopisu z roku 1389 pražský kapitulní probošt Jiří Barthold Pontanus z Preitenberka, potom byl rukopis půjčen někam do Německa, načež jej jako dar získal Bohuslav Balbín, který jej prostřednictvím Tomáše Pešiny z Čechorodu vrátil do kapitulní knihovny (Jireček 1882: XXV; Tomsa 1913: 41–43). Zdálo by se, že dochování jen jediného opisu naznačuje, že překlad nebyl příliš rozšířen, avšak jeho nesporné stopy v latinské verzi, o níž bude ještě řeč, svědčí o opaku. Posílení vlivu češtiny v husitství mohlo také způsobit pokles zájmu o německou podobu *Dalimila*.

Zájem však opět vzrostl v 15. století, jak dokládá druhý, prozaický překlad *Dalimila* do němčiny *Die pehemische Cronica dewcz*, vzniklý do roku 1444 (Jireček 1882: 257–297) a ve stemmatu současný v šestém pásmu českých rukopisů s druhou redakcí, z níž je také jeho předloha. Od překladu o sto let staršího a veršovaného se v mnohém liší, je na něm zcela nezávislý.

Zachovaly se čtyři rukopisy (Jireček 1882: XV, XXVI; Toischer 1879: 350–352). Prozaická úprava je jinak uspořádaná a členěná, než je to běžné v českých rukopisech. Přitom se mnohem přesněji drží českého textu, takže tu nenajdeme některé subjektivní postoje a rozšíření, jež obsahuje starší veršovaný překlad, a to zvláště v závěru. Také zatímco v německém veršovaném díle chybí Dalimilova vlastenecká předmluva, ačkoli ve všech dochovaných rukopisech je, a překladatel ji – zřejmě z nacionálních důvodů – vynechal, v prozaické verzi je celá. Její autor také parafrázuje české verše „Ale věz, žeť úsilno jest tu kroniku psáti, / nebť musím z rozličných jednu shledati“ a přiznává obtížnost své práce při převádění veršů z češtiny do prozaické němčiny. August Franz Hebert je přesvědčen, že autor je městského původu, protože

prokazuje výrazné nevědomosti o šlechtických erbech a na rozdíl od předlohy plete šlechtická jména. Svými sociálními názory se také řadí k městskému stavu v rozporu s postoji českého básníka (Hebert 1952: 43–44).

V určení německých překladů nastal během století doby Karlovy, Václavovy a husitství pochopitelný posun a měnily se podstatně i vztahy mezi Čechy a Němci, mezi šlechtou a měšťany. Měnila se i žánrová podoba a zejména aktuální funkčnost a dobové konkretizace *Dalimila*. Již v lucemburské době, snad ještě za života českého autora, „po smíření českých pánů s králem Janem a po urovnání vztahů mezi pány a starým patriciátem největších měst v Čechách odpadly podněty, které vedly k výbuchu nacionalismu (či až šovinismu) u *Dalimila*. Tvrdit však, že tím u české šlechty národní vědomí rychle vyznívá, je dosti problematické [...] protonacionalismus nebyl ve vývoji českého národního vědomí slepou uličkou,“ charakterizuje situaci v době vzniku rýmovaného překladu J. Mezník (Mezník 1993: 10). Století společenských změn dělící německé překlady se ostatně promítlo do podoby obou verzí i do názvů. Zatímco rýmovaný překlad je prezentován jako *Di tutsch kronik von Behem lant*, tedy Německá kronika z České země, prozaický překlad nese název *Die pehemische Cronica dewcz*, tedy Česká kronika německy. Charakteristické je i to, jak již bylo zmíněno, že prozaik překládal „ze stanoviska“ českého, včetně vlastenecky zaujaté předmluvy, zatímco básník modifikoval předlohové verše „ze stanoviska“ německého a hojně přidával.

Také četnost zachovaných prozaických rukopisů svědčí o tom, že i v poděbradské době bylo dost německých čtenářů. Josef Jireček k tomu poznamenává, že je to „nematným důkazem o oblíbenosti čtení toho v Němcích“ (Jireček 1882: XV). Vznikají tedy současně vlastenecky zaujatý český Františkánský (kutnohorský) rukopis (1440), upravená podoba v Lobkovickém rukopise a zredigované rukopisy druhé redakce či velmi věrný prozaický překlad německý (Daňhelka 1981: 21). Soužití obou etnik tomu odpovídalo. Například v Kutné Hoře žili vedle sebe tzv. staří němečtí horníci a jejich potomci a dokonce žádali o restituce svých předrevolučních majetků. Při jednání však museli mluvit česky

nebo si museli obstarat tlumočníka. Vyznáním byli všichni husité. Překladatel také vsunul na rozdíl od předlohy do úvodu prosbu k Pánu Ježíši Kristu, aby mu pomohl při obtížné práci. Obdobná situace byla i na pražské univerzitě. „Ve čtyřicátých letech, když se jí přechodně dostalo nových papežských privilegií, doznala dokonce nového přílivu studentů z Německa,“ připomíná Ferdinand Seibt (1996: 150) a uvádí řadu německých jmen významných husitů zejména domácího původu.

Překvapivý objev zlomku latinského překladu *Dalimila* v Paříži na jaře roku 2005 přinesl do literárněhistorického bádání o tomto díle nové aspekty. Mlhavé zmínky o latinské verzi *Dalimila* nebyly při neexistenci jediného exempláře brány v potaz, ačkoli Pavel Ješín ve svém vydání *Dalimila* z roku 1620 žádá v Předmluvě k čtenáři: „Vedlé čehož já také jednogokaždého milovníka své vlasti prosím, pokudž jaký exemplář kroniky této latinský neb český za sebou má, a ten by v nětčem od tohoto na světlo se vydávajícího rozdílný byl, že buď pro napravení, buď doplnění tohoto se mnou se o něj zdělí, aneb při nejmenším o tom se mnou oustně, neb skrze psaní, rozjímati sobě nestíží“ (Ješín 1981: 56). Druhou zmínku o latinském *Dalimilovi* mají Josef Jireček a Jan Jakubec podle údaje Václava Hanky, že dílo přeložil do latiny piarista Remigius Maschat v 18. století a že se chová v Mikulově. Rukopis však nalezen nebyl.

Nejpodrobnější předběžnou zprávu o pařížském zlomku podal Z. Uhlíř v časopisecké studii Rukopis s tajemstvím (Uhlíř 2005a: 19–21) a v komentáři k faksimili vydané Národní knihovnou (Uhlíř 2005b). Jedná se o dvanáct pergamenových listů vevázaných do listu pergamenu. Polovinu rozsahu tvoří latinský text, polovinu vždy po dvou bohaté celostránkové iluminace k latinskému textu, a to i k těm partiím, které zlomek neobsahuje. Je zachován text jedenácti kapitol (šest úplných a pět jen zčásti). Pozoruhodné je, že na obrazech se objevují i scény z václavských legend, které nemají v *Dalimilovi* paralelu, avšak objednavatel (inventor) je znal a žádal. Překlad české předlohy, zdá se první redakce, je věrný a svědčí podle některých jazykových prvků o českém překladateli. Do obsahu se promítá i německý veršova-

ný překlad, což určuje dobu vzniku zlomku do třicátých či čtyřicátých let 14. století. Až dojde k podrobné filologické analýze německých verzí a latinského zlomku a srovnání s texty českými, z nichž zatím žádný nebyl rozpoznán jako předlohový, bude jasnější i problematika historická a literárněhistorická. Odborníci na knižní malbu (François Avril a Hana Hlaváčková) nezávisle na sobě soudí, že na rukopise pracovali zřejmě čtyři malíři v horní Itálii (Bologna, Padova, Verona, Benátky?). Reprezentativní podoba latinského *Dalimila* je mimo pochybnost.

Názory na to, kdo byl objednavatelem verze, z níž pochází pařížský zlomek, se různí. Zdeněk Uhlíř uvádí mínění historika Dušana Třeštíka, že to mohl být Karel IV., pobývajících tři roky v Itálii a připravujících se na své panování v Čechách. Připomíná také specialistu na Lucemburky, historika Jiřího Spěváčka, zdůrazňujícího úlohu delegace české šlechty, která se setkala roku 1333 s Karlem IV. v Meranu a podstatně přispěla k jeho návratu do Čech. Uhlíř, zabývající se před časem také německým *Dalimilem*, a spolu s ním také Marie Bláhová, autorka monografie a historického komentáře (3. díl kritické edice *Dalimila* – Bláhová 1995), se zřikají jakýchkoli závěrů.

Domnívám se, že nejbližší pravdě budou oba jmenovaní historikové. Platí-li modelová autorská atribuce *Dalimila* Petrovi I. z Rožmberka (Šťastný 1991), kterou připouštějí i zahraniční badatelé (Seibt 1996: 105, 123; Pynsent 1999: 200–201), pak je vznik latinského *Dalimila* dobře vysvětlitelný. Petr I. z Rožmberka mohl – jako jeden z hlavních vyslanců české šlechty, majících kromě diplomatického úkolu od krále Jana také v úmyslu přesvědčit Karla IV. k návratu do království – přivést latinský text (možná vlastní práci) z Čech a v Itálii zadat vytvoření iluminací. Jeho finanční prostředky to jistě umožňovaly, účast čtyř malířů je vzhledem ke krátkosti času také pochopitelná (Spěváček 1987: 153–178). Obsahově mohl scény snadno jako inventor určovat, byl-li autorem českého originálu i znalcem václavských legend. Přemyslovská ideologie, postavená v *Dalimilovi* také na Karlově nedávno zesnulé matce Elišce, byla účinným prostředkem k získání královice pro návrat domů. Karel opustil Luccu koncem srpna 1333

a po několika zastávkách (Verona, Avio, Trident) dospěl do Merana. Zde se setkal s českými pány, jež snad sám pozval (zajímavé je, že měli s sebou svého vlastního notáře) (Šusta 1946: 27–29). Během října opustili Itálii a do Prahy se Karel vrátil 30. října 1333.

Ačkoli teprve po důkladné filologické komparaci všech tří básnických textů se ukáží vzájemné souvislosti, již pouhé konstatování o shodnosti známého verše o lásce k jazyku ukazuje společné rysy: „Vřef každému srdce po jazyku svému“ (43/41,23) (Daňhelka a kol. 1988: 1/498) „Einem iclichin ist dez hercze czu siner zcungin groz“ (XLI,25) (Jireček 1882: 83); „Bulit cuilibet cor post linguam suam“ (Pařížský zlomek 2005: cap. 42). O sto let mladší německý prozaický překlad tento verš nemá, stejně jako rukopisy druhé české redakce Cr, Fs, P (v L je dodatečně připsán), z nichž některý mu byl předlohou. Zmíněné Třeštíkovi a Spěváčkovi názory o vlivu meranských jednání a českého poselstva na vznik latinského *Dalimila* je tedy dobře možné spojovat. Při pozdějších Karlových pobytech v Itálii a ve Francii mohl putovat také rukopis a v Čechách nebyl zaregistrován, až nakonec jeho torzo zapadlo ve Francii, kde se náhle vynořilo. Rozhodně snad nelze takovéto úvahy pokládat za čistou fantazii.

Dalimilova kronika jako epické básnické literární dílo ztvárněné ve třech evropských jazycích v každém případě patří k evropskému literárnímu kánonu. Samostatnou oblast tvoří jeho význam pro posuzování vývoje vztahů dvou sousedních národů, Čechů a Němců, po sedm století až do současnosti.

Literatura

BLÁHOVÁ, Marie

1995 *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila v kontextu středověké historiografie latinského kulturního okruhu a její pramenná hodnota. Historický komentář 3* (Praha: Academia)

DANĚHELKA, Jiří – HÁDEK, Karel – HAVRÁNEK, Bohuslav – KVÍTKOVÁ, Naděžda

1988 *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila. Vydání textu a veškerého textového materiálu 1, 2* (Praha: Academia)

DAÑHELKA, Jiří (ed.)
1981 Úvod, in *Die Altschechische Reimchronik des sogenannten Dalimil* (München: Sagner), s. 7–37

EMLER, Josef (ed.)
1884 *Fontes rerum Bohemicarum* 4 (Praha: Nadání Františka Palackého)

GLIER, Ingeborg (ed.)
1987 *Die deutsche Literatur im späten Mittelalter 1250–1370*,
2. *Reimpaargedichte. Drama. Prosa* (München: Beck)

HANKA, Václav
1859 *Dalimils Chronik von Böhmen herausgegeben von Venceslav Hanka* (Stuttgart)

HEBERT, August Franz
1952 *Reimwörterbuch für die mittelhochdeutsche Übersetzung der altschechischen Chronik des sogenannten Dalimil* (Wien: strojopis)

HILSCH, Peter
1991 Di tutsch kronik von Behem lant. Der Verfasser der Dalimilübertragung und die deutschböhmische Identität, in *Ex ipsis Rerum Documentis. Beiträge zur Mediävistik*, edd. K. Herbers, H. H. Kortüm, C. Servatius (Sigmaringen: Jan Thorbecke), s. 103–115

JEŠÍN, Pavel
1981 [1620] *Kronyka Stará Klásstera Boleslawského*, ed. J. Daňhelka (München)

JIREČEK, Josef
1882 Úvod, in *Fontes rerum Bohemicarum* 3 (Praha: Nadání Františka Palackého), s. III–XXVIII (text kroniky s. 3–302)

KAREL IV.
1978 *Vlastní životopis*, přel. J. Pavel, B. Ryba (Praha: Odeon)

KVÍTKOVÁ, Naděžda
1992 *Proměny textu a jazyka Dalimilovy kroniky ve 14. a 15. století* (Praha: Univerzita Karlova)

LEHÁR, Jan
1993 Vznik české literatury: pokus o rekapitulaci problematiky, *Listy filologické*, s. 18–39

MEZNÍK, Jaroslav
1993 Češi a Němci v *Kronice tak řečeného Dalimila*, *Časopis Matice Moravské*, s. 3–10

PAŘÍŽSKÝ ZLOMEK
2005 *Dalimilova kronika – Pařížský zlomek latinského překladu*, faksimile (Praha: Národní knihovna ČR – Gloriet)

PYNSSENT, Robert B.
1999 Die *Dalimil-Chronik* als polymythischer Text, in *Geschichtliche Mythen in den Literaturen und Kulturen Ostmittel- und Südosteuropas*, ed. E. Behring (Stuttgart: Steiner), s. 199–231

SEIBT, Ferdinand
1996 *Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy* (Praha: Academia)

SLAVÍK, Jan
1948 *Vznik českého národa 2. Národ a města* (Praha: Pokrok)

SPĚVÁČEK, Jiří
1979 *Karel IV. Život a dílo 1316–1378* (Praha: Svoboda)
1987 *Rozmach české státnosti za vlády Lucemburků v souvislostech evropské politiky*, Rozpravy Československé akademie věd 97, seš. 4 (Praha: Academia)
1994 *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346* (Praha: Svoboda)

ŠŤASTNÝ, Radko
1991 *Tajemství jména Dalimil* (Praha: Melantrich)
2001 Některá specifika dějin české literatury v průběhu staletí. Vitalita staročeské *Kroniky takřečeného Dalimila*, in *Česká literatura na konci tisíciletí 1*, ed. D. Vojtěch (Praha: ÚČL AV ČR), s. 31–42

ŠUSTA, Josef
1946 *Karel IV., otec a syn 1333–1346* (Praha: Jan Laichter)

TOISCHER, Wendelin
1879 Jireček, Dalimil, *Anzeiger für deutsches Alterthum und deutsche Literatur*, s. 348–358

TOMSA, Antonín
1913 Rýmovaný německý překlad tzv. kroniky Dalimilovy a poměr jeho k české předloze, *Časopis pro moderní filologii*, s. 35–46

UHLÍŘ, Zdeněk
1988 Národnostní proměny 13. století a český nacionalismus, *Folia historica Bohemica*, s. 143–170
2005 Rukopis s tajemstvím. Pařížský zlomek latinského překladu Dalimilovy kroniky, *Dějiny a současnost*, č. 5, s. 18–21

PhDr. Radko Šťastný, Kutná Hora